

Frilandsmuseet

1915
- en ny begyndelse

Nationalmuseet
National Museum of Denmark

En ny begyndelse

Undervisningsmateriale til "1915 - en ny begyndelse"

Dette undervisningsmateriale er en introduktion til et forløb om kvinders dagligliv på landet fra omkring midten af 1800-årene til og med 1915. Materialet beskæftiger sig med den udvikling kvinderne samt landbosamfundet undergik i denne periode, og viser hvordan aspekter som uddannelse og arbejde har været medvirkende til, at også landbokvinderne opnåede stemmeret.

Materialet danner baggrund for undervisningsforløb på Frilandsmuseet, hvor de forskellige aspekter af kvindelivet på landet, som det så ud fra slutningen af 1800-tallet til 1915, bliver belyst.

I 1915 opnår de danske kvinder stemmeret. Det er en ny begyndelse - startskuddet for det, der skulle blive til den moderne kvinde og det moderne samfund. 1915 markerer dog ikke kun en ny begyndelse for den danske kvinde som demokratisk medborger. På landet var det også en del af en længere udvikling, hvor landbokvinders roller og værdier var under stærk forandring. Undervisningsforløbet vil tage sit udgangspunkt i disse forandringer af bondesamfundet.

Vi vil se på det jordnære i kvinders dagligliv på landet før og omkring 1915. Formålet er at vise, hvad dagligdags aspekter som arbejde, uddannelse, ægteskab, familie og madlavning kan fortælle os om forandringerne i kvinders dagligliv på landet på den tid.

Livet på landet i midten af 1800-årene

Danmark så meget anderledes ud for over 150 år siden end det gør i dag. Dette gælder også indretningen af hjemmet, familieforhold, ægteskab, uddannelse og arbejde. De fleste mennesker boede på landet før industrialiseringen endelig tog fat.

Arbejde - en ramme for livet

Landbrug var først og fremmest et familieforetagende. Alle i familien havde hver deres vigtige arbejde at udføre, for at driften af gården kunne løbe rundt, og familien kunne få mad at spise, tøj på kroppen og tag over hovedet. Gården var dermed både en arbejdsplads og rammen om en familie. Der var meget faste roller på landet og alle arbejdsopgaver var opdelt efter køn. Fra en helt ung alder blev man uddannet og opdraget i henholdsvis mandens eller kvindens arbejdsopgaver. Kvinderne og pigerne på gården forarbejdede råvarer som det nymalede mel til brød, mælk til smør og ost, samt uld og hør til tøj og tekstiler. Mændene arbejdede ude på markerne, hvor de pløjede, såede og høstede. Derudover var det mændene der arbejdede med de større dyr på gården, som heste og køer. Kvinderne tog sig af fjerkræet og smådyrene.

Faderen var familiens og gårdens overhoved. Det var også ham, der havde de juridiske rettigheder, men også forpligtelser overfor bl.a. staten.¹ I 1800-årene betød faderens rolle som overhoved, både privat som juridisk, at han var formynder over sin kone og døtre. De eneste kvinder, der kunne blive myndige, og dermed bestemme selv, var ugifte kvinder over 25 år. I det øjeblik kvinden blev gift, ville hun igen være umyndig, ligesom hun var under sin far, men denne gang var hun underlagt sin ægtemand.²

I slutningen af 1800-årene og begyndelsen af 1900-årene havde forældre stor indflydelse, når det gjaldt valg af ægtefælle til deres børn. Ifølge loven var de unge fritstillet til at gifte sig med hvem de ville, men virkeligheden så anderledes ud. Det var vigtigt for forældre at få deres søn eller datter godt gift. Den kommende svigersøn skulle være i stand til at forsørge sin familie, og den kommende svigerdatter skulle være dygtig til at udføre sit arbejde, så gården kunne være driftig. Det var heller ikke velanset at gifte sig uden for sin stand, man holdt sig indenfor sin egen sociale klasse. Indgåelse af ægteskab var derfor ikke en ting, man tog let på.³

Skolegang for børn

Skolegangen på landet var minimal. Skoleloven anno 1814 indførte tvungen skolegang fra ca. 7 år til konfirmationen, eller 7 års tvungen skolepligt. Det gjaldt både for børn i byerne og på landet. Der var stor forskel på skolerne i byen og på landet. På landet var klasserne blandet, så drenge og piger gik i klasse sammen.⁴ Der var også kun to klasser, én klasse for de yngste indtil de blev 10 år, og én klasse for de ældste fra 10-års alderen indtil konfirmationsalderen.⁵ Fordi børnene udgjorde en stor del af gårdens arbejdsstyrke gik børnene på landet kun i skole hver anden dag. I vigtige og travle perioder, som når der skulle høstes, gik børnene slet ikke i skole. Arbejdet og deltagelse i dette kan ses som den primære og vigtigste uddannelse som børnene modtog. Fra barns ben og indtil de blev store nok til at blive gift og flytte hjemmefra, blev de opdraget og instrueret i de arbejdsopgaver for mænd eller kvinder, som de selv en dag skulle kunne varetage.

1 Hansen, K. Bodil 2006: *Familie- og arbejdsliv på landet ca. 1870-1900*. Landbohistorisk Selskab. (side. 19)

2 Hansen, K. Bodil 2006: *Familie- og arbejdsliv på landet ca. 1870-1900*. Landbohistorisk Selskab. (side. 20)

3 Hansen, K. Bodil 2006: *Familie- og arbejdsliv på landet ca. 1870-1900*. Landbohistorisk Selskab. (side. 20)

4 Olsen, Olaf 1990: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1900-1925*. Gyldendal og Politiken (side 33)

5 Haue, Harry; Nørgaard, Ellen; Skovgaard-Petersen, Vagn; Thiedecke, Johnny 1986: *Skolen i Danmark 1500 til 1980'erne*. Systime (side 36)

Dette citat er fra en skolelærer fra Sjælland. Det viser hvordan man betragtede børnearbejde på landet i slutningen af 1800-årene:

*"Det kan næppe skade børnene at øve deres kræfter tidligt, når de alligevel som voksende skulle tjene til livets ophold ved legemligt arbejde. Der skulle blot tages hensyn til, at de fik tilstrækkeligt søvn og hvile, at arbejdet ikke oversteg deres kræfter, at de til stadighed kunne passe deres skole og få tid til at forberede sig, og endeligt at det blev påset at tyvende og arbejdsfolk ikke havde en skadelig indflydelse på deres moralitet."*⁶

Skoleloven blev i 1899 revurderet, og reglerne for forsømmelse af skolepligten blev skærpet. Derudover blev det bestemt, at elevtallet i klasserne på landet højst måtte være 37 børn. Klasserne blev også sammensat efter alder, faglig dygtighed og modenhed. Der kom nye fag på skemaet som sløjd og fysik og pigerne skulle nu undervises i håndgerning og gymnastik.⁷ Skoleloven blev mere moderne.

⁶ Olsen, Olaf 1990: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1900-1925*. Gyldendal og Politiken (side 35)

⁷ Olsen, Olaf 1990: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1900-1925*. Gyldendal og Politiken (side 34)

Livet på landet forandres

I slutningen af 1800-årene befandt Danmark sig i en landbrugskrise. Billigt korn fra Amerika, oversvømmede det engelske marked, og udkonkurrerede det danske. Det danske landbrug måtte derfor finde alternative produkter, der kunne sælges til englænderne. Dette blev primært animalske produkter som smør, æg og bacon. Dermed var man så småt i gang med at omlægge landbruget fra at producere vegetabiliske produkter til eget forbrug til at producere animalske produkter til videresalg. Denne omlægning var med til at forvandle landbruget og dermed landbobefolkningens daglige liv og arbejde.

I kølvandet på denne produktionsomlægning kom andelsforeningerne, med bl.a. andelsmejerier og andelsslagterier. Andelsforeningerne og industrien varetog nu flere og flere af kvindernes arbejdsopgaver.⁸ De blev professionaliseret.

Eksempler på arbejdsområder, som blev professionaliseret:

- Brygning af øl
- Bagning af rugbrød
- Forarbejdning af hør og uld
- Støbning af lys
- Slagtning og forarbejdning af slagtede dyr
- Smørkærning og produktion af oste⁹

⁸ K. Hansen, Bodil 2006: *Familie- og arbejdsliv på landet ca. 1870-1900*. Landbohistorisk Selskab (side 266)

⁹ Zenius, Marianne 1982: *Landbokvinden i det 20. Århundrede*. Gads Forlag (side 13)

For at dette kunne lade sig gøre, blev landbruget også effektiviseret med bl.a. indførelsen af nye maskiner og nye dyrkningsmetoder. Landbruget var nu blevet forvandlet til en forretning. Derfor skulle mændene også lære at bruge de nye maskiner, og hvordan man dyrkede korn, kartofler og nye produkter som roer på en effektiv måde. For at mændene kunne lære alt dette, kom de på landbrugsskoler eller højskoler. Her fik de både en praktisk og teoretisk landbrugsuddannelse.¹⁰ Disse uddannelser gjorde dem i stand til at følge med landbrugets produktionsomlægning. Det var dog ikke det samme for kvinderne.

Grundtvigianismen og Højskoler

De første grundtvigianske højskoler blev oprettet i 1840'erne. I løbet af de næste 20 år blev disse et udbredt fænomen.¹¹ Grundtvigianismens hovedhjørnesten i undervisningen på friskoler og højskoler var arbejdsliv, hverdagsliv og politik.¹² Indtil 1863 var højskolerne kun for mænd, derefter var undervisningen kønsopdelt, med kurser for mændene om vinteren og kurser for kvinderne om sommeren.¹³ Formålet med højskolerne var at vække elevernes selvbevidsthed og samtidig lære samfundet bedre at kende. Dermed var højskolerne stedet, hvor bønderne fandt deres politiske stemme og samfundsmæssige værdi.¹⁴

Hvad med landbokvinderne?

Produktionsomlægningen af landbruget medførte også, at landbokvindernes færdigheder og arbejdskraft ikke længere var særlig eftertragtet eller relevant. Kvinderne skulle derfor finde ud af, hvor de nu kunne

gøre gavn. Det nye landbrug og uddannelserne på landbrugsskolerne og højskolerne var ikke indrettet til at hjælpe kvinderne med dette. Der var ingen adgang for kvinder på landbrugsskolerne, og på højskolerne bestod den praktiske undervisning for kvinderne hovedsageligt i at lære håndarbejde.¹⁵

I dette citat fortæller forfatter (og aktivist) Chr. Christen om de konsekvenserne af dette:

"I en landbrugsbedrift er forholdene jo således at den kvindelige gerning nødvendigvis står i forhold dertil, og dette forudsætter et samarbejde imellem kvinder og mænd, som ganske anderledes end i de fleste andre erhvervsgrene er betinget at en jævnbyrdig uddannelse, hvad selve det praktiske arbejde angår. Men når de unge mænd år for år nu søger og får en særlig oplysning

¹⁰ Zenius, Marianne 1982: *Landbokvinden i det 20. Århundrede*. Gads Forlag (side 17)

¹¹ Olsen, Olaf 1990: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1900-1925*. Gyldendal og Politiken (side 40)

¹² Olsen, Olaf 1990: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1900-1925*. Gyldendal og Politiken (side 40)

¹³ <http://www.kvinfo.dk/side/1042/>

¹⁴ Kylling, Pernille 1983: *Piger kommer på højskole og kvinder holder højskole. En studie i højskolebevægelsen med særligt henblik på kvinderne ca. 1870-1915*. Historie speciale. (side 3)

¹⁵ Zenius, Marianne 1982: *Landbokvinden i det 20. Århundrede*. Gads Forlag (side 17)

angående landbruget, mens kvinderne som dog havde begyndt på en noget lignende over for mælkeriet, ikke følger med deri, vil der også mellem mænd og kvinder blive en større og større forskel på deres personlige udvikling, som kun kan blive til fortræd for begge parter og dermed for deres fælles virksomhed i landbruget. Lige børn leger jo bedst. (...) vort landbrugs fremtid, netop fordi fælles jævnbyrdig virksomhed og forståelse mellem dets mænd og kvinder er en hovedbetingelse for, at det kan trives under den daglige dont.”¹⁶

For at kvinderne stadig kunne være nyttige og dermed vigtige i landbruget, blev de nødt at finde nye beskæftigelser. Problemet var i midlertidigt, at der ikke var nogen fagspecifikke uddannelser til kvinderne, før den første husholdningsskole i Sorø blev oprettet.

Husholdningsskolerne, en ny kvindeuddannelse

Den første husholdningsskole blev oprettet i 1895 af Magdalene Lauridsen og Eline Eriksen i Sorø.

Der skulle undervises i både teoretiske og praktiske fag som madlavning, ølbrygning, bagning, slagtning, vask og strygning, kjole- og linnedsyning, lapning af tøj og vævning. Kursernes varighed var af enten 5, eller 11 måneder. Husholdningsskolerne var, ligesom mændenes landbrugsskoler, en kombination af faglig og teoretisk viden. Den teoretiske viden bestod af en dyberegående viden om den huslige gerning. Den kunne omhandle, hvordan man mest optimalt kunne holde hus, hvilken mad der var mest nærende, men samtidig billig mm..

”(...) Her skulle ikke blot læres praktisk Husgærning, men ogsaa gives teoretisk Oplys-

ning. Ligesom de unge Karle ikke nøjes med at lære Landvæsen af dygtige Landmænd, men søgte til Landbrugsskoler for at lære teori, saaledes også de unge Piger her. Derved lærer de at forstaa, hvad det er, de foretager sig. Dette har to Fordele, først at de selv kan gøre Fremskridt paa egen Haand, dernæst at Arbejdet bliver interessant. Kvinderne klager over, at deres Gærning var kedelig. Enhver Gærning er saa interessant, som vi gør den. Og det, at en Kvinde kender alle de Stoffer, hun har at gøre og ved, hvorfor det og det skal gøres, gør det hele fornøjeligt. Desuden er det ved Dygtighed, Kvinderne bedst hævder deres Ligestilling med Manden (...)."¹⁷

Dette citat er fra en tale der blev holdt d. 3. maj 1895 i anledning af åbningen af

Sorø Husholdningsskole. Det interessante ved citatet er, at det for det første viser, at husholdningsskolerne er det kvindelige modsvar til landbrugsskolerne, dernæst at husholdningsskolerne har til formål at uddanne husmødre, der kan tænke selv. Husholdningsskolerne skal give kvinder grundlæggende færdigheder i at holde hus, lave mad osv. men kvinderne skal også samtidig lære at blive selvstændige. Tanken var, at hvis kvinder fik viden og færdigheder inden for husarbejde, ville arbejdet som husmoder blive en profession frem for en pligt. Derudover kunne kvinderne, fordi de havde dygtiggjort sig i et arbejdsområde, der kun var deres, kræve ligestilling med manden. Arbejde og det at være dygtig til sit arbejde var altså ligeså vigtig for både mænd og kvinder i slutningen af 1800-årene, som det havde været i det gamle bondesamfund. Det kønsopdelte arbejdsmarked blev af afgørende betydning for indretningen af det moderne samfund. Derudover kunne det i dens tids optik danne baggrund for en ligestilling mellem kønnene. Dette virker sikkert meget paradoksalt set med nutidens øjne – kan en bevægelse, der uddanner kvinder til at gå derhjemme og passe hus, mand og børn, hjælpe med til at gøre de to køn ligestillede. Det er dog vigtigt at reflektere over, om ligestilling altid har betydet og udmøntet sig på samme måde i fortiden som i dag.

"Hvad er husholdning? Det er et Arbejde af en saa sammensat Natur, at det i sig selv rummer en Mandfoldighed af smaa og store Arbejder, der gør, at den, der befatter sig med Husholdning, maa gøre Walter Scotts Ord til sine: "Aldrig maa intet gøres". Der er

17 Andersen, Birgitte 1981: En undersøgelse over husholdningsskolernes oprettelse og arbejde 1895-1920. Speciale i Historie (side 9)

Erik Henningsen - Bønder i København

saa ofte før bleven talt om Kvindens indsnævrede Virkekreds, og der er bleven hævdet, at de bedste iblandt dem ikke kunde eller burde nøjes med den simple Gerning i Livet: kun at bestyre et Hus. I de senere Aar er der Forandring at spore, idet Begrebet "Husholdning" er højnet, saa der ogsaa paa dette Felt kræves en Udvikling af Evner og Anlæg, som skal og maa tages i Brug inden for de mange Krav, dette Arbejde stiller til den enkelte. Til Husholdning hører det største af alt: det at kunne danne et Hjem. Og der er vel næppe nogen, der mener, at en Kvinde kan kaldes for dygtig, for stor eller for ædel dertil. Det er jo ikke alene hendes ordnende Haand og Sans for Hygge, hendes Dygtighed i Køkkenet og til al

huslig Gerning, som skal præge Hjemmet; hun maa tillige med Indsigt kunne jævne de forskellige smaa og store Vanskeligheder indenfor Hjemmets Kreds. Hun maa stundom i Stilhed paatage sig de Byrder, som bliver forsømt af andre."¹⁸

18 Eriksen, Eline 1907: *Timer i Køkkenet paa Sorø Husholdningsskole*. Sorø, Svegård's Boghandel

Det danske demokrati før 1915

Det danske samfund har ikke altid været lige for alle. Dette gælder også for det danske demokrati. Demokratiet i Danmark blev formelt indført d. 5. juni 1849 med junigrundloven. Der var dog visse betingelser for hvilke personer, der var berettiget til at stemme og stille op til valg. Kravene for at opnå demokratiske rettigheder var, at man skulle være en ustraffet mand over 30 år med egen husholdning. Dette kriterium udelukkede dermed mange andre mennesker i det danske samfund (og her tænkes der ikke kun på kvinderne).

Denne gruppe kalder man for de 5 f'er:

- Fruentimmer – dvs. kvinder
- Folkehold – dvs. tjenestefolk
- Fattige – som er folk, der har eller modtager fattighjælp og/eller som har boet på fattiggård
- Forbrydere – hvis man havde siddet i fængsel kunne man ikke stemme
- Fjolser – som er psykisk syge og som gerne bor, eller har boet på fattighjem.¹⁹

Manden var altså ikke kun kvindens juridiske overhoved, han blev også af datidens samfund betragtet som kvinden overlegen. På baggrund af dette var forståelsen af mænd og kvinder i slutningen af 1800-årene til begyndelsen af 1900-årene, præget af, at de to køn ikke var eller kunne være ligestillet, fordi kvinder var svage og mænd stærke. Kvinder blev til tider anset for at være ligesom børn, der var uegnede til at tage varer på sig selv.

Kvinder opnår stemmeret

Kvinderne blev demokratiske medborgere på lige fod med mændene d. 5. juni 1915, da grundloven blev omskrevet. Det var dog ikke kun velbemidlede kvinder, der nu kunne stemme og stillet op til valg, dette gjaldt også for tjenestefolk, der ikke havde noget ejendom.

Danmark var endelig blevet demokratisk.

¹⁹ http://www.arbejdermuseet.dk/index.php?option=com_content&view=article&id=369&Itemid=521

Skemaet viser en udvikling i det danske samfund, hvor kvinder i større og større grad fik tildelt rettigheder og indflydelse for slutteligt at blive fuldgældige demokratiske medborgere.

Kvindernes opnåelse af forskellige former for valgbarhed

- 1895** – Kvinder kan have tilsyn med plejebørn i kommunerne
- 1899** – Enker med undervisningspligtige børn kan være forældrerepræsentanter i skolekommissioner
- 1903** – Kvinder opnår valgret og valgbarhed til menighedsråd
- 1905** – Kvinder opnår valgbarhed til lokale vægeråd
- 1907** – Kvinder opnår valgret og valgbarhed til de kommunale hjælpe-kassers bestyrelse
- 1908** – Kvinder opnår valgret og valgbarhed til kommunalbestyrelser og amtsråd
- 1908** – Kvinder kan udnævnes til væger og kurator
- 1908** – Kvinder kan udpeges til vidner
- 1909** – Kvinder kan fungere som syns- og skøns mænd
- 1915** – Kvinder opnår valgret og valgbarhed til Rigsdagen, der bestod af Folketinget og Landstinget.²⁰

Opgave - spørg din klasse:

Hvorfor er det vigtigt at have demokratiske rettigheder – både for mænd og kvinder?

Hvad forstår I ved at være demokratiske medborgere?

Er uddannelsessystemet i dag med til at gøre os til demokratiske medborgere?
– hvis ja, hvordan? – hvis nej – hvorfor ikke?

Hvorfor betød det så meget på landet at være god til sit arbejde?

Hvad betyder uddannelse og arbejde i dag?
– er det noget der gør os mere eller mindre vigtige i samfundet eller for andre mennesker?

Hvordan er det at være mand eller kvinde i dagens Danmark?
– er der lige muligheder for alle?

Burde der være lige muligheder for alle i Danmark?

Er der nogle former for arbejde I anser som kvinde- eller mandearbejde?
– hvis ja, hvad syntes I om det?

20 Dansk Kvinde biografisk Leksikon 2000: *Alle tiders danske kvinder*. Rosinante (side 53)

Litteraturliste

Andersen, Birgitte 1981: *En undersøgelse over husholdningsskolernes oprettelse og arbejde 1895-1920*. Speciale i Historie
Danmarks Historie - 1880-1960
Dansk Kvinde biografisk Leksikon 2000: *Alle tiders danske kvinder*.
Rosinante
Eriksen, Eline 1907: *Timer i Køkkenet paa Sorø Husholdningsskole*. Sorø,
Svegårds Boghandel
Hansen, K. Bodil 2006: *Familie- og arbejdsliv på landet ca. 1870-1900*.
Landbohistorisk Selskab
Haue, Harry; Nørgaard, Ellen; Skovgaard-Petersen, Vagn; Thiedecke, Johnny
1986: *Skolen i Danmark 1500 til 1980'erne*. Systime
K. Hansen, Bodil 2006: *Familie- og arbejdsliv på landet ca. 1870-1900*.
Landbohistorisk Selskab
Kylling, Pernille 1983: *Piger kommer på højskole og kvinder holder højskole*.
En studie i højskolebevægelsen med særligt henblik på kvinderne ca.
1870-1915. Historie speciale.
Olsen, Olaf 1990: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1900-1925*.
Gyldendal og Politiken
Zenius, Marianne 1982: *Landbokvinden i det 20. Århundrede*.
Gads Forlag

Links

<http://www.kvinfo.dk/side/1042/>
http://www.arbejdsmuseet.dk/index.php?option=com_content&view=article&id=369&Itemid=521

Andre links

Skole på landet i 1800-årene. Fra skole200.dk
<http://skole200.dk/historier/skoleskema/>

Videoer angående skoleloven anno 1814:
<http://skole200.dk/historier/1814-loven/>
Denne video beskriver dermed skolen før industrialiseringen.

Eksempler på anskuelsestavler:
<http://www.brahetrolleborg.lokalarkiver.dk/html/skolemuseum/anskuelsestavler.html>

"Kvindernes valgret - frihed, lighed og stemmeret" pdf udarbejdet af Arbejdsmuseet:
http://www.arbejdsmuseet.dk/index.php?option=com_content&view=article&id=369&Itemid=521

Landbrugsproduktionsomlægning
<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/landbrugs-produktionsomlægning/>
Se også "Landboernes rodnet" side 91 i Gyldendal og Politikens Danmarks-historie.

Uddannelse og kvindeorganisationer
<http://www.kvinfo.dk/side/1042/>

Kvinder og arbejde
<http://www.kvinfo.dk/side/1043/>

Valgret
<http://www.kvinfo.dk/side/1040/>

Forfatter: Pernille Panduro Åkervik
Redaktion: Inge-Mette Petersen

Billederne er fra Frilandsmuseets samlinger

Udgiver: Frilandsmuseet 2015